

Studies (A Tudományos Könyvtárak Szövetségének Vezetéstudományi Kutatási Irodája) dolgozott ki, 22 könyvtárban vezették be. Az előadás időpontjában még nem álltak rendelkezésre összesített eredmények, de az előzetes felmérések szerint a MRAP-ot azok a könyvtárak vezették be, ahol a könyvtárosok kevésbé járatosak a tervezésben és a feladatok kifizetésében (ezeket a képességeket volna éppen a MRAP hivatva fejleszteni).

E. T. O'Neill *A könyvtár működésének mérése: hagyományos és új; mennyiségi és minőségi mérések* című előadásában rámutatott arra, hogy a könyvtáraknak működésük megbízható értékeléséhez többirányú mérést kell folytatniuk. Az előadó a mennyiségi mérések közül a forgalmi statisztikával, referenzs kérdésekkel és a könyvtár használóival, a minőségi mérések közül pedig az állomány összetételével, a könyvtár elhelyezési és szolgáltatási körülményeivel foglalkozott, feltételezve az utóbbi esetben, hogy a szolgáltatások minőségi javítása mennyiségi növekedést von maga után (jobb szolgáltatás vonzza az olvasókat).

2. Prognosztika

Esther Dyer *a delphi technikáról és ennek könyvtári alkalmazásáról* tartott előadást. A delphi technikát, mely nevét a jósdáiról híres régi görög városról kapta, a 60-as évek közepén Helmer és Gordon, a Rand Corporation munkatársai fejlesztették ki. Lényege egy igen gondosan megválasztott szakembercsoport, amelynek tagjai különböző nézeteket, áramlatokat képviselnek. A szakembereknek valamilyen jövőbeli eseményt kell értékelniük a valószínűség és a kíváncsóság szempontjából.

A következő előadás, amelyet R. Kent Wood (Utah Állami Egyetem) tartott, *egy hiba-fa analízist* ismertetett. Amíg a rendszerelemzés egy kívánt eredmény eléréséhez vezető események valószínűségének növelésével dolgozik, addig a hiba-fa analízis, ellenkezőleg, kudarcra vezető események valószínűségének csökkentésével kapcsolatos. R. Kent Wood ismertette e módszer és a delphi technika összekapcsolásával végzett kutatásait.

3. Indexek és folyóiratok használata

Ch. Conaway előadásában *az indexek használhatóságát* vizsgálta. Az indexek hatékony használata több tényező függvénye: hány helyen kell keresni az indexben, a rövidítések mértéke, a tipográfia, a kumulációk gyakorisága, a tartalom (pl. csupán hivatkozás van-e az indexben valamire, vagy idézet is), a szókinccs, a hivatkozások teljessége stb. Egy főiskolásokból álló csoport segítségével az előadó 16 különböző indexet vizsgált, mindegyikből találmányra kiválasztott indextételek alapján. A teszt résztvevőinek egy meghatározott tételt kellett kikeresni és kiírni a megfelelő indexből. A

felhasznált idők figyelembevételével értékelő együtthatót dolgoztak ki, amellyel a különböző indexek kezelhetősége összehasonlítható.

W. Shaw Jr. (Case Western Reserve Egyetem) *a folyóiratok használatát* vizsgálta. A hagyományos módszerektől eltérően (statisztika, kérdőív, másolatkérek stb.) a bekötött folyóiratköteteket nyomásra reagáló címkékkel látta el. A kézbevett és polcra visszahelyezett folyóiratok egy meghatározott idő elteltével így könnyen elkülöníthetők voltak az érintetlen kötetektől.

/Library research round table = Library of Congress Information Bulletin, 36. köt. 32. sz. 1977. p. 553-555./

(Novák István)

Könyvek kölcsönzésének és helybenolvasásának összevetése

A könyvtárosok szinte állandóan foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy milyen mértékben használják a könyvtár állományát. Ennek oka lehet kíváncsóság, más intézménnyel való összehasonlítás igénye, valamint annak mérése, hogy mennyire sikerült bizonyos célokat elérni. A leggyakoribb indok azonban a könyvtári férőhely korlátozottsága miatt szükségessé váló állományapasztás alátámasztása.

A gyűjtemény teljes használatának becslése

A legtöbb kölcsönzési rendszerből megállapítható, hogy milyen sokszor kölcsönöztek ki egy könyvet. De a hosszabbítás rendszerint nem kerül regisztrálásra, s az sem ismert, hogy egy kölcsönzés során hányan használják a könyvet (főként egyetemi könyvtáraknál lényeges ez a kérdés).

A gyűjtemény teljes használatának mérésénél nehezebb meghatározni a helyi használat mértékét.

A *Newcastle upon Tyne Polytechnic* könyvtárában évek óta az a gyakorlat, hogy a könyvtáros helybenolvasás után dátumbélyegzőt üt a könyvbe, mégpedig eltérő színűt, mint amelyet kölcsönzés esetén használnak. Az állomány használatára vonatkozó átfogó vizsgálat keretében *elemzésre került a kölcsönzés és a helybenolvasás aránya*. A szabadpolcos állomány 10%-át (a referenz-művek, periodikumok és hivatalos kiadványok kizárásával) vizsgálták, az 1973 január és 1974 július közti bélyegzések alapján. A könyvtár mintegy százezres monográfia-állományából 85 ezer volt szabadpolcon, a vizsgálat 8483 kötetre vonatkozott. A kölcsönzésre és a helybenolvasásra vonatkozó adatokat az *1. táblázat* tartalmazza.

1. táblázat

8483 mű kölcsönzési és helybenolvasási gyakorisága

	Helybenolvasás hány alkalommal						összesen
	0	1	2	3-5	6-10	11+	
Kölcsönzés hány alkalommal							
0	4177	338	60	22	0	0	4597
1	1344	230	55	23	1	1	1654
2	579	167	48	26	3	0	823
3-5	639	244	94	59	3	1	1040
6-10	179	84	35	38	2	0	338
11+	16	8	4	3	0	0	31
összesen	6934	1071	296	171	9	2	8483
	81,7%	12,6%	3,5%	2,0%	0,1%	0,02%	100%

A vizsgált adatok két szempontból nem reálisak. Egyrészt a helybenolvasás csak olyan használatot jelez, amelynek során a könyvet leveszik a polcra és azután visszahelyezik, másrészt a kölcsönzési adatok is alacsonyabbak, mint a tényleges könyvtáron kívüli használat. Olyan könyvek is belekerültek a vizsgálatba, amelyeket a vizsgálati időszak alatt szereztek be, s így nyilván alacsonyabb használatot mutatnak, mintha a teljes időtartam alatt már állományban lettek volna.

Az 1. táblázatból kitűnik, hogy az olyan könyvek száma, amelyeket sem könyvtáron kívül, sem – regisztráltan – könyvtáron belül nem olvastak, az állománynak közel felét (49,2%) teszi ki, 55%-hoz közeli az egyszer sem kölcsönzött, és 80%-on felüli a helyben egyáltalán nem használt könyvek aránya.

A kétféle használati mód között statisztikailag szignifikáns kapcsolat van.

Az adatok további elemzése annyiban megnyugtató, hogy akármilyen hiányossága van is a bélyegzéses módszernek, ez a hibája konzekvens, nem okoz torzulást aszerint, hogy a könyvek mikor kerültek állományba.

A könyvtáron belüli használat terén észlelhetők ugyanakkor bizonyos szakcsoportok szerinti eltérések is. A Dewey-féle tíz főosztályt nézve észrevehető, hogy az általános képtől főként az a két szakcsoport (vallás és nyelvtudomány) tér el, amely egyúttal az állományban is a legkisebb arányt képezi. Emellett csak a természettudományok csoportjában tapasztalható a vártnál csekélyebb helybenolvasás.

A helybenolvasás becslése

Az eddigiek alapján úgy tűnhet, hogy a kikölcsönzött könyvek aránya sokkal magasabb, mint a helyben használtaké. Intuitive viszont érezhető, hogy sokkal több

könyvet vesznek kézbe az olvasók, mint ahogyan azt az adatok jelzik. Az eltérés oka voltaképpen a használat meghatározásához vezethető vissza. Amíg a kölcsönzésnél ugyanis a kölcsönzés célja nem játszik szerepet, addig itt igen: regisztrálásra csak olyan helybeni használat került, amelynek során a könyv lekerült a polcra és a könyvtáros helyezte azt vissza. Az ilyen értelmezés számos problémát vet fel:

a) a könyvek használhatók a polcnál is, akár böngészés, akár egyetlen információ megkeresése miatt, s visszatehető helyükre (vagy máshová);

b) elképzelhető, hogy az olvasó az asztalnál történt használat után is visszahelyezi a könyvet a polcra;

c) egy könyvet egyidejűleg több olvasó is használhat, és az asztalon maradt könyvek is lehet a visszahelyezés előtt további használója;

d) minthogy a dátumbélyegzés napi rutinmunka, elképzelhető, hogy valamilyen okból néhány könyv a visszahelyezéskor nem kapott bélyegzést;

e) elképzelhető az is, hogy az olvasó a könyvet asztalán hagyta anélkül, hogy használta volna.

Az első négy lehetőség csökkenti a helybeni használat megállapított értékét, az ötödik – a legkevésbé valószínű – növeli. Feltehető tehát, hogy a vizsgálat során megállapított érték alacsonyabb a ténylegesnél.

Egyes kutatók úgy vélik, hogy ez így helyes; szerintük a polcnál történő használat nem valószínű használat, sőt azt is jelezheti, hogy a leemelt könyv nem érdekes az olvasó számára. Történetek kísérletek a könyv használatának jellegére, szintjére vonatkozóan, ezekhez azonban az olvasóktól kiegészítő információk szükségesek, így időigényesek és ki vannak téve szubjektív torzításoknak. A kiértékelés során arra törekedtek, hogy a regisztrált és az egyéb használat közti eltérést megbecsüljék.

A helyi kézbevételi elemzés eredményei

2. táblázat

Szakcsoport	a	b	c	d	e	f	g	h	i
700–709	421	157	37,3	195	46,3	21	10,8	69	16,4
710–729	232	107	46,1	106	45,7	10	9,4	19	8,2
730–769	745	271	36,4	413	55,4	19	4,6	61	8,2
770–779	62	27	43,6	35	56,5	0	0	0	0
780–789	27	7	25,9	16	59,3	0	0	4	14,8
790–799	42	18	42,9	21	50,0	0	0	3	7,1
610T	495	213	43,0	229	46,3	5	2,2	53	10,7
.
.
.
összesen	2400	964	40,2	1184	49,3	62	5,2	252	10,5

- a – az elhelyezett cédulák száma,
 b – azon könyvek száma, amelyek mögött a cédula érintetlenül maradt,
 c – ezek aránya az összes cédulához,
 d – hiányzó (vagy megváltozott helyzetű) cédulák száma,
 e – ezek aránya az összes cédulához,
 f – a szakcsoportból regisztráltan helyben használt könyvek száma,
 g – ezeknek a cédula szerint használt könyvekhez való aránya,
 h – a periódus végén helyükön nem talált (kikölcsönzött) könyvek száma,
 i – ezek aránya az összes cédulához.

A helyi kézbevételek vizsgálata

Négy szakterületen mintát vettek a szabadpolcos állományból, s a kiválasztott könyvek mögé cédulát helyeztek úgy, hogy az csak a könyv kiemelése esetén váljon láthatóvá. Arra kérték az olvasót, hogy a cédulát vegye ki és dobja el. Még ha ezt nem is tette meg, a cédula helyzete észlelhetően megváltozott. Október 31-én helyezték el a 2400 cédulát és december 18-án vizsgálták meg őket. A választott időszak meglehetősen tipikus a könyvtár használatát illetően, a vizsgált szakterületek viszont szándékosan nem azok, így pl. művészeti kiadványok éppen azért kerültek a mintába, mert feltehetően ezeknél különösen gyakori a helyi böngészés.

A vizsgálat eredményei szerint a 2400 könyvből 252 (10,5%) nem volt a helyén, 964 (40,2%) a vizsgálat időszaka alatt érintetlennek tűnt, és 1184 könyvet használtak (49,3%). Az utóbbiak közt szerepelhetnek olyan könyvek is, amelyeket a vizsgálati időszak alatt kikölcsönöztek és visszahoztak, de ez legfeljebb 5% lehet. Ugyanakkor a fenti 1184 kötet közül mindössze 62-ben (2,5%) találtak helybenolvasásra utaló bélyegzőt, így feltehető, hogy a bármilyen formában kézbe vett könyvek száma mintegy 20-szorosa a regisztráltan helyben használtakénak.

* * *

A kölcsönzés és helybenolvasás összehasonlítása alapján úgy tűnik, hogy – bár a helybenolvasásra vonatkozó adatok messze nem teljesek – a kölcsönzés és a helybenolvasás mértéke egyértelműen összefügg. Eszerint a kölcsönzés jól jelzi a teljes használatot.

Az is bebizonyosodott viszont, hogy a helybenolvasás mérésére alkalmazott eljárás nem mutatja a tényleges értéket, utóbbi közel 20-szor nagyobb. Így viszont minden, regisztrált helybenolvasáson alapuló (esetleg kölcsönzéssel kombinált) állománykivonási döntés könnyen vezethet viszonylag sokszor kézbe vett kötetek kivonására is. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az eljárás nincs tekintettel a kézbevételek valóságos céljára, nem tesz különbséget a releváns irodalom használata és a releváns irodalom keresése között.

/HARRIS, C.: *A comparison of issues and in-library use of books = Aslib Proceedings, 29. köt. 3. sz. 1977. p. 118–126./*

(Sárdy Péter)

